ELITE ŞI IDEOLOGII CULTURALE. CÂTEVA CONSIDERAȚII DE ORDIN GENERAL TEORETIC

CORNEL MORARU
Universitatea „Petru Maior" din Târgu-Mureş, România

Abstract

The paper focuses on the recovery of the main literary movements and trends in the first half of the 20th century, using the so-called theory of the elites which has recently proven to be successful in the historical research. Such an approach offers two main advantages: it considerably enlarges the aesthetic principle of evaluation and, at the same time, it offers the ability to operate with a non-politicized concept of "ideology". The distinction between "elite" and "elitism" is found, during the Romanian literary history, in expressions like: "Junimea and junimism", "Gandirea and gandirism" and so on, but offering only partial perceptions on the phenomenon.

Într-o cercetare mai extinsă decât prezenta expunere, ne propunem recuperarea principalelor curente şi mişcări literare din prima jumătate a secolului al XX-lea din perspectiva aşa-numitei teorii a elitelor, aplicată cu succes în ultima vreme în demersul istoriografic de specialitate. Avantajul este dublu: pe de o parte, se poate vorbi de o lărgire considerabilă a principiului estetic de evaluare critică, pe de alta se creează condițiile de a opera cu un concept de „ideologie" complet depolitizat. Se evită, astfel, excesele unui estetism prea îngust, uneori, în raport cu complexitatea fenomenului cultural, dar şi simplificările induse de un maniheism dogmatic, care a funcționat o vreme în istoriografia noastră. Distincția „elite *vs.* elitism" se regăseşte latent în formule precum „*Junimea* şi junimismul" sau „*Gândirea* şi gândirismul", conținând valorizări cu jumătăți de măsură. O asemenea abordare a faptelor de istorie literară ni se pare azi cel puțin anacronică.

Totodată, tema este atractivă şi din perspectiva unui *antielitism elitist* practicat în perioada comunistă, timp de aproape jumătate de secol de „antiintelectualism muncitoresc sistematic", cum a fost numit (Cristophe Charle). Eventual, singura elită cât de cât tolerată era atunci „elita de serviciu" subordonată puterii. Dar mai ales tabuizarea termenului de elite face ca în societățile de tip egalitar să apară această formă ciudată de elitism răsturnat, pervertit în

BDD-A23803 © 2005 Editura Universităţii „Petru Maior"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:57:23 UTC)

esență, şi totuşi, extrem de agresiv, funcționând, în statul totalitar, ca principiu de contraselecție şi pseudo-promovare oficială a valorilor. E drept că fenomenul e destul de larg răspândit (probabil şi din pricina complexității sale). Deja în condițiile masificării moderne a relațiilor sociale apare pericolul unei false democratizări a elitelor. Or, nu toți membrii societății pot intra în sferele înalte ale politicii şi culturii. Deținătoare a cunoaşterii şi purtătoare de cultură, iar, pe de altă parte, provenind din toate grupurile şi clasele sociale, intlectualitatea are un rol fundamental în menținerea şi funcționarea sistemului. Din păcate, această misiune a fost în mod programatic compromisă. Intelectualitatea a fost înlăturată, în special în comunism, din poziția sa de preeminență ca centru de creație şi difuzare a valorilor, fiind înlocuită cu elite noi „organizatorico-politice" (Karl Mannheim). Aceasta a făcut ca intelectualitatea să aibă un rol incert, iar cultura să decadă, în perioadele cele mai întunecate ale istoriei recente.

Nu întâmplător, teoria modernă a elitelor a fost concepută de Vilfredo Pareto, unul din întemeietorii acestei paradigme de analiză socială, ca alternativă la doctrina marxistă a luptei de clasă. Studiind natura elitelor, poate fi pusă în lumină „întreaga structură comunitară", adică natura însăşi a societății umane. Ideea scindării şi antagonizării societății neapărat la stânga şi la dreapta e simplistă şi, în esență, destul de convențională. Se pierde din vedere aspectul global şi pluralist al câmpului social, care funcționează mai degrabă aleatoriu, lăsând loc disputei concurențiale dintre grupurile divizate. Cel puțin aşa stau lucrurile în societatea modernă. De nenumărate ori grupuri mai mici decât ceea ce tradițional numim clase sociale au jucat un rol însemnat la scara istoriei. Paradoxal, chiar în sânul unei clase conservatoare se pot ivi grupuri şi tendințe înnoitoare (avem exemplul paşoptiştilor români care au făcut o revoluție împotriva propriilor părinți, elaborând primul program liberal de reformă socială şi modernizare a României). Pentru „elite" nu există bariere sociale de netrecut: regruparea simbolică a indivizilor prevalează, în genere, asupra clivajelor sociale şi a intereselor economice sau politice imediate. Este posibilă, cum s-a spus, „aşa-numita *cultură de ordin*, o fuziune a elitelor în plan spiritual, pe baza unei noi conştiințe de sine ce se situează departe de conştiința dominației ereditare..." (Remus Câmpeanu). Un asemenea caz reprezintă la noi *Junimea* ieşeană, a cărei activitate s-a desfăşurat sub cunoscuta deviză: „intră cine vrea, rămâne cine poate".

Ajungem astfel la problema mobilității şi circulației elitelor. Deşi primul model elitar de investigație socială aparține lui N. Macchiavelli, conceptul riguros de elite este o achiziție relativ recentă, prin contribuția sociologiei şi politologiei, două ştiințe înrudite. Aşa se explică faptul că sociologia a pus în circulație la început ideea de elită aproape exclusiv ca elită

BDD-A23803 © 2005 Editura Universității „Petru Maior"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:57:23 UTC)

politică, minimalizând rolul celorlalte categorii elitare. Cercetări mai recente au lărgit sfera şi dimensiunile conceptului, dincolo de criteriul accesului la puterea politică. În acest sens, „devine elită orice grup de persoane remarcabile prin dotare şi prin realizări din orice domeniu" – economic, politic, cultural etc. Sau, după Cristophe Charle, elita începe să devină, în lumea modernă, „un amalgam de membri ai diferitelor clase sociale, reuniți pe criteriile competenței şi ale capacității de adaptare". Ambele definiții sunt însă definiții descriptive şi supralicitează principiul mobilității şi circulației elitelor, nu întotdeauna relevant (există şi situația paradoxală a circulației fără mobilitate reală, cum s-a întâmplat în statul comunist: la început s-a apelat la fostele elite, care au plătit scump ulterior, prin epurările radicale ce au urmat).

Ne aflăm, aşadar, de la bun început într-un impas. Orice definiție descriptivă (în sens empiric) ocoleşte esența conceptului. Pe de altă parte, termenul de „elită" este un termen apreciativ. De unde, dificultatea, aproape insurmontabilă, de a-l defini în mod riguros. Nu ne miră faptul că nu o dată este folosit destul de neglijent şi în contexte de sens contradictorii. Lui Raymond Aron conceptul i se părea de-a dreptul echivoc, tot din acest motiv, iar după alți cercetători, în ultimele decenii, s-au remarcat două tipuri de interpretare: „elitistă" şi „pluralistă". Aşadar, la mai vechea antinomie „elitism vs. populism" se adaugă una nouă (a metodei, i-aş zice) „elitism vs. pluralism". În compensație, pentru a transgresa asemenea dificultăți, conceptul de elite este în mod frecvent corelat cu alte concepte sau teme de reflecție socio-culturală, precum „clase sociale", „democrație", „ideologie", „intelectualii şi societatea", „lupta de clasă", „reuşită socială" sau, mai recent, „grup de presiune", respectiv „grup de prestigiu" (ultimii termeni folosiți sistematic, la noi, de Sorin Alexandrescu şi Sorin Adam Matei). Până şi Gaetano Mosca, unul din clasicii teoriei sociologice a elitelor (alături de Pareto şi Max Weber) a evitat să folosească termenul de „elită", înlocuindu-l cu „clasă conducătoare", atribuindu-i însă acelaşi conținut (elitic). Din acelaşi unghi, A. Giddens propune folosirea termenului de „grup de elită", constituit din cei care dețin autoritate, prestigiu, iar C. Wright Mills vorbeşte pur şi simplu de „elitele puterii", evident într-un sens destul de restrictiv.

Adevărul este că în secolul al XIX-lea, în plină expansiune a liberalismului – cum observa T. M. Bottomore - încă nu se produsese ruptura între aspectul ştiințific şi aspectul ideologic, doctrinal în definirea elitelor. Este meritul sociologiei moderne de a fi recuperat, dintr-o perspectivă obiectivă, sensul autentic al acestui concept, în etapa postideologică, mai ales

BDD-A23803 © 2005 Editura Universității „Petru Maior"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:57:23 UTC)

după cel de al doilea război mondial. Jacques Ellul observa şi el atenuarea funcției politicului în societate în această eră, în fața principiului eficienței şi performanței. În acest context, a fost reluată ideea mai veche a lui Pareto despre esența ierarhică a oricărei societăți. El reuşise să elimine confuzia dintre problema „grupurilor alese" (din *Littré* reiese că acesta e sensul propriu al termenului de „elită") şi problema grupurilor restrânse dotate cu putere, evidențiind mişcarea pe verticală a acestora.

Extrapolând toate aceste distincții şi generalizând pe marginea lor, am putea ajunge, împreună cu Bernard Guillemain, la următoarea definiție de lucru: „Orice colectivitate, orice grup relativ autonom tinde să ia o formă piramidală: stratul de la vârf, purtător de reprezentativitate simbolică şi dovedind capacitate organizatorică, formează elita." Concentrarea funcțiilor simbolice la vârf permite elitei să fixeze standardul valorilor şi al regulilor ce trebuie respectate de toți membrii grupului. Această inegalitate asigură elitei „monopolul prestigiului şi al autorității", uneori şi al puterii. De unde tensiunile care se creează între elită şi bază, generând conflicte între diferitele categorii în chiar cadrul aceluiaşi grup (nu doar între grupurile divizate).

În societatea globală însă, elitele tind să se apropie, pentru a forma un grup sau super-grup de status unic, în partea superioară a piramidei sociale globale. De aici paradoxul că elita tinde consecvent către propria distrugere, poartă în sine „o letalitate esențială" (spune Guillemain) şi pare sortită decadenței. Istoria însăşi, concepută ca o mişcare ciclică, ondulatorie, îi apărea lui Pareto ca „un cimitir al aristocrațiilor". Ideal ar fi ca elita să coincidă şi cu elita morală, cum credea Ortega y Gasset. Dar aceasta e o pură utopie.

Foarte interesant, pentru tema noastră, este modelul propus de John Scott. Acesta e convins că elitele, inclusiv cele artistice, „au jucat rolul de agenți colectivi" în istorie. Modelul său de analiză, cu accentul pe constituirea elitelor ca „blocuri sociale şi grupuri coerente", i-a determinat pe unii cercetători să stabilească existența celor „trei C": Conştiință, Conspirație, Coeziune. Textual:

„Un bloc social trebuie să fie pătruns de o conştiință de grup fixată într-un fond comun de cultură şi de ideologie; el trebuie să se bazeze pe relații şi pe alianțe politice, dar şi să beneficieze de o structură coerentă pentru rețeaua sa de legături sociale."

Generalizând, în identificarea oricăror elite distincte particulare „va fi important să se cunoască gradul de conştiință, de conspirație şi de coeziune ce le caracterizează". Gradul de

BDD-A23803 © 2005 Editura Universității „Petru Maior"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:57:23 UTC)

conştiință se identifică de regulă cu programul fiecărei grupări, în cazul nostru. Celelalte componente nu sunt vizibile, de obicei, la suprafață.

Fără a porni de la un model teoretic preconceput de interpretare (ne limităm numai la câteva distincții conceptuale absolut necesare, pentru a depăşi stadiul empiric), vrem să deschidem, în fond, un capitol de micro-istorie literară. Accentul va fi pus pe elaborarea biografiei colective sintetice a fiecărui grup (curent de idei), simultan cu evidențierea rolului special jucat de liderii grupului, urmărind istoria modurilor contrastante de constituire a identităților individuale şi de grup sub toate aspectele (nu doar sub aspect politic – unde e cazul - sau estetic). Avem în vedere circumscrierea unui tablou neomogen, divers şi polimorf al întregii perioade, marcat de polemism şi conflictul deschis de idei, dar şi de sentimentul apartenenței la un anumit grup elitar, care-şi are propria psihologie şi dinamică interioară de manifestare. Ca ipoteză de lucru, explorarea raportului dintre „elite închise" şi „elite deschise", cu numeroase migrări de la o grupare la alta, pare să aibă un rol central în prezentarea fiecărei tendințe sau orientări.

Descrierea în termeni de *reprezentare* sau de *imagine*, pe de altă parte, evidențiază un raport de confruntare dintre conştiința de sine a grupului şi reprezentarea (imaginea) despre sine cu reflectările acestora în alte „oglinzi" (adversari, simpatizanți etc.). În genere, imaginea despre sine e contrazisă de adversari, dar poate fi sensibil modificată şi din perspectiva unui demers critic de valorizare/ revalorizare constantă, în care ne-am angajat. În acest sens, lista autorilor de succes şi de notorietate în epocă va contrasta vizibil cu lista autorilor canonizați din perspectiva gustului şi a criteriilor axiologice actuale.

Evident, perioada pe care o avem în vedere, cuprinde două etape distincte, aşa cum le-a definit deja istoria literară tradițională: sfârşit şi început de secol, până la primul război mondial, şi intervalul dintre cele două războaie.

Descrierea câmpului literar românesc la sfârşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea (până la primul război mondial), evidențiază liniile de forță ale acestuia, după cum urmează:

1. Identificarea principiilor structurante ale contextului cultural (literar): în afară de principiul diferențierii ideologice şi al competiției între generații, pot fi luate în calcul aspecte

BDD-A23803 © 2005 Editura Universităţii „Petru Maior"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:57:23 UTC)

care țin de logica pieței (este o piață mult mai aglomerată şi mai bine structurată - față de perioada marilor clasici - prin apariția a numeroase publicații şi prin explozia unor genuri, precum foiletonul, proza scurtă, romanul de consum; într-un cuvânt, scrisul devine o marfă); de asemenea, se intensifică rolul jucat în continuare de mecenatul de stat şi cel particular în susținerea literaturii.

2. Consecințele Legii Spiru Haret asupra întregului spațiu cultural, în special asupra mediului academic, dar şi asupra învățământului rural, de masă sunt destul de puternice (se impun unele conexiuni cu proiectul de lege al lui T. Maiorescu, respins de mai multe ori în Cameră, începând din 1876 – semn că nu venise încă timpul unei asemenea legi). Pe acest fond, creşte capacitatea de absorbție a culturii scrise. De asemenea, devine tot mai vizibil rolul Academiei ca instanță de validare a prestigiului literar şi obținere de notorietate (v. premierea scriitorilor tineri, precum Sadoveanu sau Goga, inițiată şi susținută de T. Maiorescu). Scriitorii înşişi încep să pătrundă în Academie etc. Dintre marii clasici, în afara lui Maiorescu (perceput însă ca filosof, logician, profesor) numai Slavici e membru al Academiei, dar la secția de istorie.

3. Ca repere ale unei tradiții resemantizate, în unele cazuri modernizate, rămân, în epocă, *Junimea* şi paşoptiştii, după cum fiecare grupare/ curent se revendică de la un model sau altul al trecutului. Reculul produs de sămănătorism şi poporanism, este, în orice caz, unul relativ, pe fondul unor probleme reale, nu artificiale, cum ar fi „problema națională", „problema țărănească", „problema limbii". Oricât de convulsionat în aparență, fenomenul literar-cultural constituie un fel de repetiție generală, pe plan simbolic, pentru evenimentele sociale şi politice, care vor avea loc: războiul, Marea Unire, reformele din anii '20 – '30, imediat după război. În esență, continuă şi, cumva, se desăvârşeşte procesul *deprovincializării* culturii române început cu *Dacia literară*.

4. La opoziția fundamentală tradiție/ modernitate şi la confruntarea tot mai accentuată dintre generații se adaugă şi conflictul dintre adepții artei pentru artă (sub sigla decadentismului) şi adepții populismului (mai conformişti), dar şi unii şi alții mizând pe supralicitarea unor formule epigonice de creație (v. rolul contradictoriu al „eminescianismului" în acei ani, analizat de Ibrăileanu – fenomen care merită investigat în continuare). Alte opoziții la fel de relevante: burghez/ artist, academician/ avangardă, public intelectual/ public de masă, poetul profet (Goga)/ poetul blestemat (simboliştii) etc. Observăm

BDD-A23803 © 2005 Editura Universității „Petru Maior"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:57:23 UTC)

existența unui amalgam de categorii şi situații greu de identificat în alte culturi (literaturi) ale vremii. Faptul e simptomatic pentru criza de identitate prin care trece toată societatea românească.

5. Fiindcă, de obicei, se supralicitează diferențele, din pricina polemismului în care sunt angrenați actorii scenei literare, ar fi nu mai puțin interesant să identificăm şi eventualele apropieri şi convergențe. Deşi se constituie în „centre intelectuale concurente", aflate în conflict şi dispută pentru supremație, grupările perioadei (sămănătorism, poporanism, simbolism, neojunimism) aparțin aceluiaşi *Zeitgeist* şi toate la un loc dau imaginea modernității româneşti la începutul secolului al XX-lea (nu doar simbolismul). Avem în vedere modernitatea înțeleasă deopotrivă ca *proces*, dar şi ca *perioadă*, *epocă*: oricum tendința de modernizare e remarcabilă, chiar dacă unii voiau parcă să țină timpul în loc. În ansamblu, tabloul are o structură piramidală, iar vârful de lance îl constituie propagarea ideilor şi valorilor moderne (reprezentate, în primul rând, de mişcarea simbolistă).

6. Aceeaşi structură piramidală este uşor de identificat şi la nivelul fiecărui grup (curent) în parte, oricât de neomogen şi vag (lax) constituit ar părea acesta. Dintre figurile reprezentative, se remarcă Iorga (poate, singurul spirit autentic de direcție, dar înconjurat de inşi mediocri), Aurel C. Popovici, apoi Stere şi Ibrăileanu (programul poporanist – politic sau literar – e mult mai coerent) sau C. Rădulescu-Motru (ca teoretician la neojunimismului, cu o argumentație modernă din perspectiva filosofiei culturii).

7. Raportările – acolo unde se justifică - la modernitatea pan-europeană, în general, sau la modernitatea central-europeană, în particular, vor evidenția similitudini frapante, dar şi deosebiri (desincronizări). Oricum, schizofrenia sat – oraş nu se mai întâlneşte probabil nicăieri, ca la sămănătoriştii şi poporaniştii noştri.

Descrierea câmpului literar al perioadei interbelice presupune un demers critic mult mai analitic, ținând seama de complexitatea şi dinamica superioară a mişcării literare din acest interval.

În ansamblu, problemele şi, implicit, *temele* rămân aceleaşi, în baza principiului continuității/ discontinuității. Criza de identitate pare că se mai atenuează, dar „complexele

BDD-A23803 © 2005 Editura Universităţii „Petru Maior"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:57:23 UTC)

culturii române" (M. Martin) rămân în continuare la fel de acute. Aproape fiecare curent sau grup de la început de secol are prelungiri şi în perioada interbelică. De remarcat însă *virulența deosebită a factorului axiologic* în noul context de după război, la început din inerție, apoi ca o replică la încrâncenarea mediului politic, mai ales în anii '30, ducând la noi regrupări – adeseori surprinzătoare – în câmpul cultural.

Se disting două aspecte cu rol determinant în fizionomia epocii: 1- apariția unor orientări extreme (mişcările de avangardă şi grupul de la „Criterion"); 2 – existența unei echipe de critici, în frunte cu E. Lovinescu şi G. Călinescu: aceştia au asigurat – dincolo de confruntări şi polemici sau de apartenența la o anumită grupare - supremația canonului estetic în contextul interbelic, în ciuda unor derapaje de ordin ideologic şi politic ale unor actori importanți ai scenei culturale.

În genere, în perioada interbelică, principiul mobilității şi circulației elitelor se face mai puternic simțit. Regruparea simbolică, pe criterii de valoare şi afinități spirituale, prevalează net asupra clivajelor sociale şi a polarizării, la dreapta sau la stânga, a contextului social (aspecte supralicitate în istoriografia tradițională). O privire globală coerentă asupra epocii confirmă faptul că democrația pluralistă, aşa cum funcționa atunci, presupune o viață culturală bazată pe existența unor grupuri de conflict, dar şi a unor apropieri şi compromisuri între elitele divizate.

În sfârşit, apar primele semne ale unui *mit al elitelor* în cultura română, care se intersectează, la început, cu mitul înnoirii şi al revoluției permanente în artă, întreținut de mişcările de avangardă. După Mircea Eliade, acest mit al noutății cu orice preț are la bază fascinația produsă de caracterul total neinteligibil al experiențelor artistice de ultimă oră. S-a creat astfel un mit al dificultăți şi incomprehensibilității artistice. Creații precum dadaismul sau suprarealismul, care distrug limbajele artistice consacrate, sunt accesibile numai unui grup de inițiați. Mitul artistului damnat sau blestemat al romanticilor şi simboliştilor este înlocuit de mitul artistului neînțeles, după ce un poet ca Rimbaud sau un pictor ca Van Gogh s-au bucurat de un succes răsunător abia după moarte. A fost o lecție greu de digerat până la urmă de critici, public, editori sau colecționari. Aşa se face că, în compensație, s-a ajuns repede „la un academism de-a-ndoaselea, la un academism al «avangardei», astfel încât orice experiență artistică ce nu ține seama de acest nou conformism riscă să fie înăbuşită sau să treacă neobservată". (v. *Aspecte ale mitului*) De altfel, avangarda s-a prăbuşit până la urmă pentru că

BDD-A23803 © 2005 Editura Universității „Petru Maior"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:57:23 UTC)

n-a putut să supraviețuiască propriului succes. Ea care a negat totul a eşuat tocmai în momentul în care a fost acceptată şi „creațiile" ei admise ca repere ale gustului.

Mitul elitei are însă şi un impact metodologic paradoxal, evidențiind precarități nebănuite la început. Ne izbim de acelaşi aspect apreciativ indefinisabil al termenului de „elită" (ca şi termenul de valoare). E firesc să ne întrebăm ce relevanță mai are un asemenea demers când, la limită, într-un elan de supra-apreciere, cultura şi implicit literatura se confundă cu elita însăşi. Pe de altă parte, la polul opus, presiunea democratizării elitelor exercitată de cultura de consum şi invazia contra-culturii duce inevitabil la aplatizarea câmpului cultural. Rămâne de văzut care vor fi consecințele ultime ale acestui fenomen ireversibil, cel puțin pe termen scurt.

*

Se înțelege că analiza câmpului literar românesc din prima jumătate a secolului al XX-lea nu tinde către un punct final absolut, ci rămâne deschisă către schimbările produse în perioada următoare, în special după 1945. Efectele modernizării/ de-modernizării (mai ales cele din anii '50) se resimt puternic până astăzi, în condițiile funcționării, multă vreme, a unui „intelectualism muncitoresc sistematic", de care am mai amintit la începutul intervenției noastre.

Repere bibliografice:

Christophe Charle, *Intelectualii în Europa secolului al XIX-lea. Eseu de istorie comparată*, trad. de Tudor Vlădescu, ed. îngr. şi pref. de Alexandru-Florin Platon, Institutul European, Iaşi, 2002.

Ezra Suleiman, Henri Mendras (sub direcția), *Recrutarea elitelor în Europa*, trad. de Beatrice Stanciu, Editura Amarcord, Timişoara, 2001.

Pierre Birnbaum, *Les sommet de l' Etat. Essais de l' élite de pouvoir en France*, Editions du Seuil, Paris, 1977.

Sorin Adam Matei, *Boierii minții. Intelectualii români între grupurile de prestigiu şi piața liberă a ideilor*, Editura Compania, Bucureşti, 2004.

BDD-A23803 © 2005 Editura Universității „Petru Maior"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:57:23 UTC)